

УДК 811.161.2'282:582.475 (477.81)

Кірілкова Н. В.

НАЗВИ СОСНИ ТА СОСНОВИХ НАСАДЖЕНЬ У ГОВІРКАХ РІВНЕНСЬКОГО ПОЛІССЯ

У статті на основі експедиційних записів, здійснених у селах Зарічненського району на Рівненщині, проаналізовано діалектні назви сосни та її насаджень, частин дерева з огляду на їхню функціонування в сучасних говірках. Висловлено міркування щодо творення фітоназв та їхнього семантичного наповнення.

Ключові слова: фітоназви, діалектна лексика, поліські говірки.

В статье на основе экспедиционных записей, сделанных в селах Заречненского района Ровенской области, проанализированы диалектные названия сосны и её насаждений, части дерева в функциональном аспекте. Высказаны предположения относительно их возникновения и семантического наполнения.

Ключевые слова: фитоназвания, диалектная лексика, полесские говоры.

The paper gives the fragment of the subject group of the vocabulary trees from Rivne Polissya dialects. The effort of ethnolinguistic analyze of dialectal texts and stories, which are connected names of peen tree was made.

Key words: phytonym, semantic motivation, peen tree, Polissya dialects.

У відомій українській пісні співають: *Ой дівчина по гриби ходила, в зеленому гаю заблудила...*, а вести дівчину вже треба із *зеленого бору*. Під час експедиції у серпні 2014 року в села Зарічненського району ми не чули на позначення хвойного лісу ні першого, ні другого слова. Отже, метою розвідки є розглянути, які назви використовують поліщуки на позначення найбільш поширених лісових насаджень, адже сосна – широко розповсюджена основна лісотвірна порода.

Діалектна лексика флори та етимологія назв рослин були об'єктом лінгвістичних досліджень В. Л. Карпової, М. М. Фещенко, А. М. Шамоти, Н. Д. Черкес, І. В. Гороф'янюк, С. Л. Адаменко. Назви рослин Рівненського Полісся досі предметом систематичного лінгвістичного аналізу не були. Окремі фітоніми описані в етимологічних словниках, зокрема і в «Етимологічному словнику української мови», на який покликаємося в нашій розвідці. Залишається потреба у фіксації номенклатури фітонімів західнополіських і середньополіських говірок, вивчення їх семантичної наповненості, динаміки функціонування аналізованої лексики. Соціолінгвістичний аспект дослідження фітонімів також важливий, оскільки дерева, зокрема сосна, її гілки, назви плоду (шишка, шишки) фігурують і сьогодні в обрядовості поліщуків. Дослідження зазначеної лексики та її багатопланові змістові вияви здійснено на основі текстів, які автор записала під час експедиції. Цінний матеріал також містять етнографічні розвідки про народну культуру краю.

«Сосну зображали на писанках. Узор «сосонка» дуже стародавній і трапляється на виробках, краще сказати предметах бронзової доби» [6, с. 195]. Сьогодні дерево має широке застосування в господарській діяльності, у промисловості, медицині, народній зокрема, в обрядах.

У селі Млини Зарічненського району на запитання, яке це дерево, ми почули: *А гет'ї хвоїїна ми кажем хв'їїник*. І ще: *Кажут' на їх сос'на але ми коліс' казали хв'їїники*. Цікавий запис був здійснений у с. Вежиця Рокитнівського району, де паралельно із *сосна* є слово *хойїна* і спільнокореневе дієслово *хойїл'ї* – у значенні 'зверталися за допомогою, просили зцілення': *Ход'їл'ї з об'рокам'ї / 'к'їдал'ї туди і копій'к'ї / і в'їшал'ї об'рок'ї... а йак у'же с'тал'ї л'уд'ї / то л'уд'ї ўсе од'но туди до сос'ни ход'їл'ї / ход'їл'ї до кап'л'їчк'ї з об'рокам'ї // во'на ї ж'їноч'ї хойїл'ї / ж'їнк'ї хойїл'ї / і за мужи'коў хойїл'ї ... і во'ни їдут' туди до сос'ни / не'сут' об'роки' / шоб Бог сцел'їў... 'раніше ход'їл'ї на креш'чен'є туди / 'воду с'ат'їл'ї / до сос'ни / до кап'л'їчк'ї... руши'ники ў хуст'ки / нам'їт'к'ї і ўсе в'ишал'ї // і от во'на 'заре ў'сохла та кр'їн'їчка / ц'ї ета 'хойїна* (Вежиця Рокитнівського р-ну). Із контексту видно, що дерево не звичайне, називали цю сосну цар-деревом: *та'ка от сос'на / во'на сама от'м'єтна от'ето о / и н'єма та'к'їх сосон / з'їлок та'к'їх не'ма на їўї ... во'на сч'їталас цар'деревом / їета сос'на // та'к'ї 'бул'ше н'є з'наїу шо // н'єма / та'к'їх о до самого Рок'їтно / а їа 'дал'ї не з'наїу / тако 'дерева не'ма н'їде / йак 'ета сос'на ў нас // їеїе зл'їца таи та'ка*. Учені пишуть, що звичайно висота дерева 25–30 метрів, але бувають і 50-ти метрові екземпляри, і живе рослина від 150 до 500 років. Фотографія згаданої унікальної сосни вміщена у праці «Етнокультура Рівненського Полісся» [4, с. 84]. Контекст указує на те, що поклоняються саме дереву, яке здатне дати здоров'я. «Декотрі з дерев, особливо великого розміру, сильно

боровие означає 'бджоли, які живуть у природному дуплі сосни', утворений від *бор(ь)*, а не від *борть*. *Боровие*, вірогідно, постійний епітет до іменника *бджоли* й указує на те, що вони дикі, лісові. У згаданій праці «Етнокультура Рівненського Полісся» є сполуки *борть у дубі*, *бортний дуб* у селі Вежиця Рокитнівського району (очевидно, це місцеві назви) [4, с. 84], у яких відбувається актуалізація значення 'природне дупло (у дубі), де поселилися бджоли' [порівняйте 1, с. 200]. Алла Українець також покликається на працю К. Мошинського, який засвідчував побутування на Поліссі двох назв: *сосна* – дерево з бортю та *хвуйка* (*хвойна*) – звичайне дерево [9, с. 48]. У сучасних записках діалектних текстів цієї диференціації не спостерігаємо. *Сосна* сприймають як загальновідоме сучасне слово, а *хвойна*, *хвійник* – діалектне, застаріле: *Хвоїйна / это сосна уже // осноўне ў л'ісі йак ми кажем хвоїйна* (Нобель Зарічненського р-ну).

ЕСУМ зазначає, що слово *сосна* загальноновизнаної етимології не має, найбільш вірогідним вважають зв'язок із давнім звуконаслідувальним утворенням індоєвропейської мови *kops-na (*sop-sna / *sop-snъ*), від якого виводять також праслов'янське *sosna* і його первісне значення 'дуплисте дерево' [3, т. 5, с. 359]. Етнографи дослідили, що для виготовлення колодкового вулика використовували сосну, якій не менше ста – ста п'ятдесяти років, бо саме вона мала відповідну серцевину [8; 9].

Про сосну пишуть як про ритуальне дерево. Ю. І. Крашевський спостерігав «коровай, у який була вткнута гілка сосни, перев'язана рушником і стрічками. В гілці цього дерева через його вічну зеленість прийнято вбирати і тут, і на Поділлі весільний пиріг, але що сосна на Волині вже не росте, чумаки, повертаючись із Полісся й Литви, привозять галузки сосни як гостинці додому» [7, с. 222]. Сьогодні в с. Головин Костопільського району *гольки* ('гілки') також згадують як атрибут весільного короваю: *Та'к'і л'енти пона'чипл'айут' на тої гол'ки / бо ка'зали на т'і гол'ки // а то'д'і т'і гол'к'і у'же йак посл'а ве'с'іл'а розби'рали даї на го'ру // у'же буде і'ншому де'т'ат'і // будут' т'і гол'ки*. У селі Нобель Зарічненського району гілки, що ставлять у весільний коровай, із лози, вони мають по дві і три галузки, які називають *дубцями*, а самі прикрашені галузки називають *шишками*: *У нас йолки н'і'йак не бе'рут' // у нас бе'рут' з лози шиш'ки та'к'і ви'р'ізвайут' ... // а то'д'і у'же ве'н'ки чипл'айут' на ти шиш'ки*. Отже, слово *шишки* у вербальному компоненті обряду має значення 'гілки, що ставлять у весільний коровай': *Ло'за / то са'мо со'бою ло'за // але так йак ви'резати / то кажут' / а де ж на шиш'ки на'р'ізати чо'го? // ої ка'же / їди до / у ло'зу / да там у'с'ак'е йе / і з тр'іма дуб'ц'ами і з дв'іма // это з'разу посере'дини с'таўл'айут' / шоб'д'ітки були / у'же у тих моло'дих // а по'том ста'ноўл'ат' по дв'і / шоб' до па'ри були*.

Шишка – 'суцвіття шпилькових та деяких інших рослин'; 'тістечко особливої форми (у весільному обряді тощо)' – засвідчує ЕСУМ [3, т. 6, с. 422]. У записаних текстах *шишка* – це саме розгалужена гілка, різноманітними способами прикрашена, спочатку – стрічками, зеленню (с. Млин Зарічненського р-ну), згодом – випеченим тістом, солодошами (с. Дібрівськ Зарічненського р-ну). На наш погляд, існує певний паралелізм символіки обряду куща і спорудження прикраси весільного короваю – шишок або шишки. Соснові шишки стали символом родючості та плодючості [5, с. 54]. Назва зазнала метонімічного перенесення (соснова гілка – місце, де росте шишка). Як видно з останнього контексту, соснова гілка замінена на вербову. Вербу також із дохристиянського часу вшановували і наділяли магічною силою. Сьогодні можна лише простежити предметний план вираження обряду і співвідносний із ним вербальний компонент та, нагромаджуючи матеріал, уявити розвиток символічних значень.

На позначення соснових насаджень у говірках сіл Зарічненського району на Рівненщині поряд зі словом *ліс* уживають *хвійник* і *хвойна*. Слова *гай* і *бір* функціують як власні назви.

Література:

1. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. – 269 с.
2. Грінченко Б. Д. Словарь украинского языка. – Т. 1–4 / Б. Д. Грінченко. – К., 1958– 1959.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – Т. 1–6. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
4. Етнокультура Рівненського Полісся / [упор. В. П. Ковальчук]. – Рівне : ПП ДМ, 2001. – 376 с.
5. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. – К. : Обереги, 1991. – 424 с.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн., 6 т. – Кн. 2. Т. 3: Весняний цикл; Т. 4 : Літній цикл / С. Килимник. – К. : Обереги, 1994. – 524 с.
7. Крашевський Ю. І. Спогади з Полісся, Волині і Литви / Юзеф Ігнацій Крашевський ; перекл. з польської та прим. В. В. Шабаровського. – Луцьк : Твердиня, 2012. – 244 с.
8. Несен Ірина. Релікти поліського бортництва [Електронний ресурс] / Ірина Несен. – Режим доступу : http://www.lit-jarmarok.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=153&Itemid=30.
9. Українець Алла. Бджільництво на Рівненському Поліссі. До характеристики сучасного стану / Алла Українець // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Випуск II. – Рівне : Перспектива, 2002. – С. 46–51.